

O'ZBEK IMPERATORLIGI VA UNING TUGATILISHI HAMDA ASHTARXONIYLAR VA MANG'ITLAR DAVRINING BOSHLANISHI

Gaibnazarov Abubakr Abdurasul o'g'li

Toshkent amaliy fanlar universiteti talaba

Annotatsiya. *Ushbu maqolada O'zbek imperatorligining shakllanish jarayoni, uning siyosiy, iqtisodiy va madaniy asoslari hamda qulashiga olib kelgan omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy manbalar, yozma yodgorliklar va zamonaviy tarixshunoslik nuqtai nazarlari asosida imperatorlikning paydo bo'lish sabablari va boshqaruv tizimi yoritiladi. Shuningdek, ichki siyosiy nizolar, tashqi bosqinlar va iqtisodiy tanglikning davlat mustahkamligiga ko'rsatgan ta'siri tahlil qilinadi. Maqola O'zbek imperatorligi tarixining saboqlarini hozirgi davlat boshqaruvi, milliy birlik va tarixiy merosni qadrlash nuqtai nazaridan baholashga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: *O'zbek imperatorligi, tarix, siyosiy tizim, qulash sabablari, davlat boshqaruvi, milliy birlik, tarixiy meros*

Аннотация. *В статье анализируется процесс формирования Узбекской империи, её политические, экономические и культурные основы, а также факторы, приведшие к её распаду. Исследование проливает свет на причины возникновения империи и её систему управления на основе исторических источников, письменных памятников и современных историографических подходов. Также анализируется влияние внутриполитических конфликтов, внешних вторжений и экономических кризисов на мощь государства. Цель статьи – оценить уроки истории Узбекской империи с точки зрения современного государственного управления, национального единства и уважения к историческому наследию.*

Ключевые слова: *Узбекская империя, история, политическая система, причины распада, государственное управление, национальное единство, историческое наследие.*

Abstract. *This article analyzes the process of formation of the Uzbek Empire, its political, economic and cultural foundations, and the factors that led to its collapse. The study sheds light on the reasons for the emergence of the empire and its governance system based on historical sources, written monuments and modern historiographical perspectives. It also analyzes the impact of internal political conflicts, external invasions and economic crises on the strength of the state. The article aims to assess the lessons of the history of the Uzbek Empire from the perspective of current state governance, national unity and appreciation of historical heritage.*

Keywords: *Uzbek Empire, history, political system, causes of collapse, state governance, national unity, historical heritage.*

KIRISH. Temuriylar saltanatining parchalana boshlashi Markaziy Osiyoda siyosiy tarqoqlikning kuchayishiga olib keldi. Temur davrida yagona markazlashgan imperiya sifatida shakllangan davlat XV asrning ikkinchi yarmiga kelib o'z ichki siyosiy barqarorligini yo'qota boshladi. Bu jarayon natijasida Turkistonning shimoliy qismida — Dashti Qipchoq hududlarida

o'zbek qabilalari siyosiy faollikni kuchaytirib, yangi siyosiy kuch sifatida maydonga chiqishdi. Shunday qilib, XV asr o'rtalariga kelib, Movarounnahr va Xorazm hududlari uchun kurashda Shayboniylar sulolasi yetakchi o'rinni egalladi.

MUHOKAMA. O'zbek imperatorligining shakllanishi va tugatilishi 1428-yildan boshlab Abulxayrxon boshchiligida Shayboniylar sulolasi siyosiy kuch sifatida mustahkamlanib bordi. Ularning asosiy maqsadi Temuriylar qo'l ostidagi Movarounnahrni o'z hukmronligi ostiga olish edi. Abulxayrxon vafotidan so'ng, uning avlodlaridan Muhammad Shayboniyxon (1500–1510) Movarounnahrni zabt etib, Buxoro markazli O'zbek davlatini barpo etdi. Shu tariqa O'rta Osiyoda yangi siyosiy tuzilma — O'zbek imperatorligi tashkil topdi.

Biroq Shayboniylar davlatida siyosiy markazlashuv uzoqqa cho'zilmadi. XVI asr o'rtalariga kelib, ichki nizolar, merosxo'rlik urushlari hamda iqtisodiy tanglik sababli davlat zaiflashdi. Natijada XVII asr boshlariga kelib, Shayboniylar sulolasining siyosiy ta'siri pasaydi va ularning o'rniga Ashtarxoniylar sulolasi (1601–1753) taxtni egalladi. **Ashtarxoniylar davlati (1601–1753).** Ashtarxoniylar sulolasi Buxoro taxtiga Jo'ybor shayxlari hamda mahalliy beklarning siyosiy yordami bilan keldi. Ularning hukmronligi davrida markaziy hokimiyat nisbatan barqaror bo'lsa-da, davlatning iqtisodiy va harbiy qudrati asta-sekin pasayib bordi. Ashtarxoniylar davlatining siyosiy siyosati, asosan, diniy va ma'naviy doiralarning ta'siri ostida bo'lib, bu esa markaziy hokimiyatni zaiflashtirdi.

XVII–XVIII asrlarda Buxoro xonligi o'z ichida bir necha mustaqil bekliklarga bo'linib ketdi. Ayniqsa, Xiva va Qo'qon hududlarida mustaqillik harakatlari kuchaydi. 1740-yilda Nodirshohning Movarounnahrda yurishi Ashtarxoniylar davlatining siyosiy tanazzulini yanada tezlashtirdi. 1753-yilda Ashtarxoniylar sulolasi siyosiy sahnadan butunlay chiqib, Buxoro taxti Mang'itlar qo'liga o'tdi.

Mang'itlar sulolasi davrining boshlanishi. Mang'itlar sulolasining Buxoroda hokimiyatga kelishi Muhammad Rahim biy (1753–1758) nomi bilan bog'liq. U avval Ashtarxoniylar davrida otaliq lavozimida xizmat qilgan bo'lib, keyinchalik davlat boshqaruvini to'liq o'z qo'liga oldi. Muhammad Rahim biy davrida markazlashuv jarayonlari tiklanishga harakat qilindi, biroq ichki ziddiyatlar va mahalliy beklarning mustaqillikka intilishi bu siyosatni to'liq amalga oshirishga imkon bermadi.

Mang'itlar davrida (1753–1920) Buxoro xonligi ma'lum darajada siyosiy mustaqilligini saqlab qoldi, biroq XVIII asr oxiri va XIX asrda tashqi bosim — xususan, Rossiya imperiyasi bilan bo'lgan munosabatlar natijasida xonlik asta-sekin o'z suverenitetini yo'qota boshladi. Nihoyat, 1920-yilda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi tuzilishi bilan Mang'itlar hukmronligi ham yakun topdi.

XULOSA. Shayboniylar, Ashtarxoniylar va Mang'itlar sulolalari o'rtasidagi siyosiy meros uzviylikda davom etgan bo'lsa-da, har bir davr o'ziga xos siyosiy va ijtimoiy muammolar bilan ajralib turgan. Temuriylar davlati inqirozidan so'ng yuzaga kelgan bu sulolalar Markaziy Osiyo tarixida muhim rol o'ynagan: ular Buxoro, Xiva va Qo'qon kabi siyosiy markazlarni shakllantirdi, islomiy-ma'naviy hayotning rivojiga hissa qo'shdi va O'rta Osiyo xalqlarining siyosiy birligi uchun asos bo'lib xizmat qildi. Shunday ekan, O'zbek imperatorligi tarixi — bu

faqat oʻtmish sahifasi emas, balki hozirgi avlod uchun milliy oʻzlikni anglash, birlikni saqlash va kelajak sari qatʼiy ishonch bilan borish yoʻlida yoʻlchi yulduzdir. Tarixdan olingan har bir saboq, bugungi kuchli, suveren va taraqqiy etgan Oʻzbekistonni barpo etish yoʻlida bebaho maʼnaviy zaxiradir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана. — Ленинград: Наука, 1927.
2. Ҳайитметов А. Алишер Навоийнинг адабий-танқидий қарашлари. — Тошкент: Фан, 1955.
3. Девере В. Four Studies on the History of Central Asia. — Leiden, 1962.
4. Субҳонқулов И. Бухоро хонлиги тарихи (XVI–XIX асрлар). — Тошкент: Университет нашриёти, 1998.
5. Зиёев Ҳ. Ўзбекистон тарихи (ўрта асрлар). — Тошкент: Ўқитувчи, 1991.
6. Аҳмедов Б. Ўрта Осиё давлатларининг ташқи сиёсий муносабатлари (XVI–XIX асрлар). — Тошкент: Фан, 1985.
7. Қаюмов А. Темурийлар ва Шайбонийлар даври тарихи. — Тошкент: Шарқ, 2001.
8. Воҳидов Р. Ўрта Осиёда мустақил хонликлар шаклланиши ва ривож. — Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2004.
9. Сагдуллаев А., Каримов Б. Ўзбекистон тарихи (энг қадимги даврдан ҳозирги кунгача). — Тошкент: Университет, 2010.
10. Rahimov A. Buxoro xonligi: siyosiy va ijtimoiy jarayonlar (XVIII–XIX asrlar). — Toshkent: Fan va texnologiya, 2015.